

Az Olms cég mikroforma-kiadványai

Eberhard Mertens

A berlindi Unter den Lindenen lévő Királyi Könyvtár – ma az NDK Állami Könyvtára – új épületének a felavatásakor *Adolf von Harnack* beszédében a következőket mondotta: "Mindenki, aki tisztában van a dolgok állásával, tudja, hogy a tudomány központi könyvtár nélkül egyáltalán nem állhat meg, mégpedig nem a reprezentáció és a díszelgés kedvéért, hanem azért, mert valamennyi jelentős tudományos feladat kivezet a szakmai területről és egyetemes könyvállományt igényel; továbbá azért is, mert vannak olyan írott és nyomtatott kincsek, amelyek valódi értéküket csupán egymással összekapcsolva nyerik el."

A könyvtár akkori főigazgatójának századunk elején felállított követelménye továbbra is, sőt megerősödve érvényes a jelenben.

Ha a Harnack-féle követelmény két fogalmát, és pedig az egyetemes könyvállomány, valamint a könyvállományok egymás közötti összeköttetése kívánalmát vesszük, lényegében megkapjuk az Olms Mikroforma-Rendszer alap koncepcióját. Ez az alapelképzelés a könyvtári követelményeknek igyekszik megfelelni, már csak azért is, mert a kiadó a mikroforma-kiadványok széles körét eleve az NSZK könyvtáraival de ezen túlmenően európai és egyéb külföldi könyvtárakkal folytatott párbeszéd alapján fejlesztette ki. Ahogyan ezt *Bernhard Fabian* (münsteri Egyetemi Könyvtár) az erről a témakörrel írt különböző közleményeiben ismételtelen kifejezte, éppen a német nyelvterületen különösen sürgető az ún. nemzeti kutatási könyvtár szükségessége, összehasonlítva a nyugat- és kelet-európai központi könyvtárakkal.

Voltak azonban egyéb okok is, amelyek nem csupán a mi kiadónkat vezették az információhordozók részleges megváltoztatására, hanem különböző más nemzetközi cégeket is. Az információáradat olyan mértékben megnőtt, ami eleinte nem volt előrelátható. Az NSZK-ban 1951-1974 között minden ágazatban megnégyesződött a kiadott közlemények száma. Jelenleg évenként mintegy 70 000 német nyelvű új kiadvánnyal számolhatunk, amelyeket a kiadók a piacra dobnak s amelyeket a könyvtáraknak be kell szerezniük és tárolniuk kell. Ilyen mértékű könyvtömegeknek a kezelése és megőrzése még az újonnan épült, bőséges raktári területtel rendelkező nagy könyvtárakat is hamar befogadóképességük határára juttathatja. Hozzájárul ehhez, hogy maguknak a kiadónak is lényegesen megnövekedett költségekkel kell számolniuk a nyomásnál, a papírnál és a kötésnél. A környezetvédelem szempontjai már viszonylag korán szintén ott állottak "keresztiszülőkként" a mikroformák bölcsőjénél. Ma már mindannyian tudjuk, hogy a fa tulajdonképpen túl drága ahhoz, hogy papírnak dolgozzák fel. Maga a feldolgozás azután a környezet, mindenekelőtt a folyók további megterhelését jelenti a papír előállításánál. A vizek tisztántartására vonatkozó új, szigorú törvények sok

papírmalom leállításához vezettek (Japánban pl. 50 %-ukat bezárták). Skandináviában hasonlóképpen döntő korlátozásokat vezettek be a papírgyártásban.

A mikrofilmlap, illetve a mikrofilm kínálkozott új hordozóként a terjedelmes szövegek és egyéb anyagok kiadásához. Ez a folyamat a 60-as évek végén és a 70-es évek elején indult meg. Az információhordozó eszközök terén lezajló mélyreható változás vezetett azután – a papír felváltása céljából – az elektronikus adatfeldolgozás, a mikrofilm és ma már a kompakt diszkek alkalmazására. Ezek az új hordozók az időben már alkalmazhatók voltak, s kínálják magukat ma is.

Hogy rövidere fogjuk a dolgot, a háború után eleinte a 35 mm-es film vált az uralkodó és sokfelé használt filmannyagá. A mikrofilmlapnak a háború előtti és alatti időre visszamenő kezdeményeit nem folytatták; kiváltképpen a levéltárakban a 35 mm-s mikrofilmeket, majd később a 35 mm-es dokumentumfilmeket alkalmazzák. Így azután a 35 mm-es néhány területen pedig a 16 mm-es tekerccsfilm uralkodik a könyvtárak, a levéltárak és a kiadók területén az 50-es és a 60-as években. Ezen a téren elsősorban az USA tett ugrásszerű előrelépést, amelyet azután később jól ki is használt.

A 35 mm-es film területén számos vállalat és kiadó jött lére, amelyek azután kiépítették mind műszaki, mind pedig kiadói programjukat és kínálatukat. A mikrokiadványok változatai azután gyorsan elszaporodtak, így a 70-es évek kezdetén csupán a mikrokiadványokra 16 különböző változat volt lehetséges. Csak néhányat említünk meg közülük: a már többször említett mikrofilmlapokat; a 35 mm-es tekerccsfilm; az úgynevezett OPAC-kártyákat stb.

Ha azután idők folyamán az USA piacán és más országokban is mégis bekövetkezett a lassú váltás a 35 mm-es tekerccsfilmről a mikrofilmlapra, ez egyértelműen a sík mikrofilm előnyeinek múlott. Erre az A/6-os méretű (postai levelőzőlap), átlátszó filmlapra 1:24-es kicsinyítés esetén 98 normál könyvoldal fér rá. A felvételek egy rögzített rácsban, illetve hálórendszerben helyezkednek el, ami megkönnyíti a keresett könyvoldalnak a lapon való megtalálását. (A tekerccsfilmek minden használója tudja, milyen gyakran kell oda-visszaforgatnia az orsót, hogy a keresett oldalhoz jusson.) Ezen túlmenően a mikrofilmlapnak megvan az az előnye, hogy szabad szemmel olvasható fejrésze van (legalább három sor), ahová feljegyezhetők a tartalomra és a következő mikrofilmlapokra vonatkozó tudnivalók. A mikrofilmlap kézhezvételével a felhasználó azonnal megkapja a teljes tájékoztatást a mikrokiadás egészéről és a lapnak a kiadáson belüli helyéről. A már említett, nemzetközi szabványokkal szabályozott rácsrendszer lehetővé teszi, hogy közvetlenül, valamennyi oldal átnézése nélkül azonnal ki lehessen keresni a szükséges oldalakat. A mikrofilmlap a könyvtári katalóguscédula és a teljes szöveg előnyös kombinációját nyújtja. Így azután eszményi dokumentációs és publikációs hordozóvá vált, amelynek teljesítőképessége az utolsó 15 év alatt megerősödött.

Az Olms kiadó – amely hagyományosan mindenekelőtt tudományos művek reprintkiadásával foglalkozott, viszonylag korán döntött a mikrofilmlap javára. Megvizsgálva az új mikroformák várható jövőjét már 1972-ben arra a döntésre jutott, hogy ebben az ágazatban teljes kiadási programját a mikrofilmlapra építse. 1973-

ban, a hamburgi könyvtárosnap alkalmával az Olms Microform System első ízben mutatta be a mikrofilmlapot a német könyvtárosi nyilvánosság előtt, egymás mellé téve a Krünitz-enciklopédia hagyományos módon elkészített első reprint-köteteit és a róluk készült mikrofilmlapokat. A kiadó ezzel igen korán bebizonyította, mint már említettük, elsőként az NSZK-ban, hogy kész új, gyakorlatias és információk tömegeit tároló eszközöket felkutatni, kifejleszteni, s a könyvtárak használatára bocsátani.

Időközben természetesen a 242 kötetből álló teljes Krünitz-enciklopédia megvásárolható 2028 mikrolapon, 11 000 nyugatnémet márkáért. A reprint-változat összehasonlíthatatlanul drágább lett volna és a könyvtárak mind szűkösebbé váló raktáraiban hosszú állványméteket foglalt volna el.

Az Olms Microform Systemen belül két, egyenrangúan kezelt fő fejlesztési vonal alakult ki a mikrofilmlaptechnika alkalmazására: 1. régebbi és ritka művek fontos alapszövegeinek mikro-kiadása; 2. jelentős könyvtári katalógusok kiadása.

Időközben a kiadó vállalkozott a mikroforma-rendszer keretében jelentős zenei anyagok filmre vételére is. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár zenei osztályának a katalógusa után filmre vette a Hoboken-gyűjtemény híres első kiadásait is; Bach összes műve első nyomatainak a kiadását 1985-ben, a Bach-évben kezdte meg és 1986-ban fejezte be. Pillanatnyilag azon van, hogy közreadja az ugyanebből a gyűjteményből származó, korai Haydn-kiadások mikrofilmlapját is.

A fejlesztésre ösztönzőleg hatott a mikrofilmlapnak, mint terjedelmes szövegek és nagy információtömegek egyszerűen használható hordozójának előnyei. Ha a közép-európai jelentős régi könyvtári katalógusokat vesszük, látjuk, hogy a papíron való reprodukálásuk mindig kudarcot vallott a katalóguskártyák nagy száma miatt. Ezekben a katalógusok ugyanis egymilliónál jóval több cédulát tartalmaznak, s ez a hagyományos, papírról papírra újranyomásnál rendkívüli terjedelmet jelentett volna, igen drága áron. (Ezek a megállapítások érvényesek még akkor is, ha J.K. Hall kiadó megjelentetett kötetformában néhány jelentős nyugat-európai és amerikai katalógust.)

A könyvtári katalógusok mikro-kiadása tekintetében gyümölcsöző ösztönzést adott, két partner összetalálkozása, mégpedig a könyvtár és a kiadó párbeszéde. Egy 1978-ban Ausztriában a mikroformákról tartott tanácskozás alkalmával vetették fel az Osztrák Nemzeti Könyvtár és az Olms Microform System képviselői, hogy érdemes lenne vállalkozásba kezdeni e téren. A kiindulási helyzet kivételesen kedvező volt, mivel az Osztrák Nemzeti Könyvtár katalógusa több, kiváló minőségben géppel írt lapok sorozatából állott. Az Osztrák Nemzeti Könyvtárhoz befutó, bibliográfiai felvilágosítást kérő számos érdeklődés arra indította a könyvtár vezetőségét, hogy megkeresse kiadónkat, lenne-e lehetőség a katalógusok reprodukciójára. Megtörténtek a különböző kiinduló kísérletek. Itt is az a kérdés merült fel először, hogy milyen formát alakítsanak ki a katalógus mikrofilmlapokon való előállításához. Követendő minták nem állottak rendelkezésre, nem volt még szabvány a kicsinyítés arányára, magán a lapon való elrendezésre, kétséges volt, lehet-e alkalmazni a szövegek filmezésére kifejlesztett rácsalakat, vagy pedig inkább

a COM-lap rendjét választani (egyik esetben ez vízszintes elrendezést jelent, amikor is a lapon sorról sorra egymás alá írnak, a másik esetben függőlegest, amikor a lapot oszloponként felülről lefelé írják tele). Az Osztrák Nemzeti Könyvtár katalógusának a filmre vételénél – ami az első eset volt a nemzetközi könyvtárügyben ilyen katalógus filmezésre – a lapok vízszintes elrendezése mellett döntöttek. Ezt kissé az is meghatározta, hogy azt a fényképezőgéptípust, amelyet itt használtak, szövegek filmezésére is szánták, tehát csak vízszintes rács alkalmazását tette lehetővé. Az 1:48-as kicsinyítési arány, amelyet választottak, később nemzetközi szabvánnyá vált katalógusok filmre vétele esetében. A filmrevétel a Mikrofilm Austria cégnél készült egy olyan egyszerű eljárással, hogy a kártyákat egyenként helyezték fel és a lapot azután lépésről lépésre töltötték fel az egyes felvételekkel. A Regensburgban tartott német könyvtáros napon annak idején kisebb szenzációt okozott ennek az első katalógus-filmrevételnek a bejelentése. Egy éven belül befejeződött a filmrevétel s a katalógusnak az ezüsthid, illetve diazo kiadását leszállították a vevők részére. Az érdeklődés igen gyorsan jelentkezett világszerte, mivel a mikrofilmlap-katalógus előnyei könnyen beláthatók voltak. A következő hasznosítási lehetőségek adódtak:

A könyvtárközi kölcsönzés eszköze; általános tájékozódás az Osztrák Nemzeti Könyvtár állományában; pontosabb irodalomkutatás, (esetleg egy bécsi könyvtári utazás előkészítése); lehetőség általános bibliográfiai kutatásokra és a saját bibliográfiai feldolgozott anyaggal való összehasonlításra.

A könyvtárosi és tudományos körök részéről megmutatkozó nagy érdeklődés arra indította az Olms Microform Systemet, hogy további, jelentős történeti állománnyal rendelkező könyvtárakkal lépjen kapcsolatba. Mindenekelőtt a bécsi Egyetemi Könyvtár katalógusát vette számításba, amely az Osztrák Nemzeti Könyvtár után Ausztriát illetően a 19. és a 20. században központi, általános gyűjtőkörű könyvtárként működött. Ausztriában ehhez jött még a grazi Egyetemi Könyvtár katalógusa, szintén érdekes anyaggal, mindenekelőtt a gyűjteménybe bekerült számos alapítványi és kolostori könyvtár miatt, továbbá mind bibliográfiai, mind pedig természetesen zenetörténeti szempontból rendkívül érdekes gyűjtemény, nevezetesen az Osztrák Nemzeti Könyvtár zenei gyűjteményének katalógusai: a zenei kéziratok; a zenei nyomtatott anyagok; és a szövegekönyvek katalógusa.

Rá kell mutatni itt még egy további fontos szempontot, amely az érdekelt könyvtárak döntéshozó szerveinél is mindenkor súlyos érvként szolgált a filmezéshez. A szerzői betűrendes alapkatalógusokat többnyire csak egy példányban vezetik. Ezek viszont koruk, értékük és gyakori használatuk miatt különösképp ki vannak téve a megsérülés vagy csonkolás veszélyének. A filmezési ajánlattal megkeresett valamennyi könyvtári vezetőségnek már korábban gondot jelentett, hogy miképpen lehetne megóvni az értékes katalógusaikat. A mikrokiadásnak így megőrző jellege is van: az alapkatalógus régi egyetlen példányát immár ki lehet vonni az általános használatából.

Miután kellő tapasztalatok gyűltek fel a közepes katalógusok (könyvtáronként 1-2 millió tétellel) kiadási és műszaki problémáit illetően, tovább lehetett menni egy

lépéssel, és a német nyelvterület jelentős, nagy katalógusait megvizsgálni a filmre vétel szempontjából.

A berlini Deutsche Staatsbibliothek (DB) igazgatósága részéről kezdettől fogva érdeklődés mutatkozott egy ilyen terv iránt, és a terveket lépésről lépésre valóságra is lehetett váltani.

A második világháború alatt a Berlin elleni megerősödött légitámadások és a DB-t ért első károk hatására mindkét katalógust kitelepítették. A betűrendes kötetkatalógus Rödersdorfba került egy bányába, a betűrendes cédulakatalógus pedig a korábbi birodalmi gazdasági minisztérium berlini páncélozott pincéjébe jutott. Itt élte át az összeomlást, míg a kötetkatalógus sajnos elégett. Így a könyvtár helyreállítását követően a régi szolgálati katalógus vált az új betűrendes alapkatalógussá, amely két részből áll:

- a könyvnyomtatás kezdetétől 1908-ig, nagyalakú lapokon; terjedelme mintegy 1 150 000 lap
- az 1909 utáni anyag, a nemzetközi szabvány méretű cédulákon; terjedelme mintegy 4 600 000 cédula.

Mint ismeretes, a DB állományának egy része a kitelepítés következtében a megszállási övezetekre felosztott Németország nyugati részében maradt; ma a Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz gondozza. A berlini /NDK/ DB soha nem adta fel igényét erre az állományra.

A mikrofilmezési terv megvalósítására vonatkozó tárgyalásokról röviden a következőket. A nehézség abban állt, hogy egy igen jelentős közös vállalkozást két német államon belül kellett megvalósítani. A kulturális egyezmény – amely ma a kétoldalú fáradozások szerencsés eredménye –, akkor még a messzi távolban volt, a két német állam meghatalmazottainak a kölcsönös aláírását még nem lehetett előre látni. Így a DB, illetve a Felső- és Szakoktatásügyi Minisztérium illetékes külkereskedelmi szerve és a hildesheimi Georg Olms kiadó közötti szerződés itt egyenesen úttörő szerepet játszott. Mindkét szerződő fél a hosszadalmas, több, mint három éven át tartó tárgyalások során bízott egymásban és abban, hogy végre tudnak hajtani egy ilyen átfogó vállalkozást.

A lebonyolítás részleteiről a következőket kell elmondani. Hat millió katalóguscédulának a filmre vétele mind a katalógusosztály, mind – később – a filmezési osztály számára komoly tervező–szervező munkát jelentett. Fényképezőgéptípusként a Jacknau SF 3000-et választották ki, a következő okok miatt:

- a) a Jacknau-fényképezőgépek igen széles a gyűjtőszöge, így azután meghajlott cédulákat is filmre lehet venni élességveszteség nélkül;
- b) az SF 3000 típusú fényképezőgépek elektronikus képmezővezérlése van, vagyis a mikrofilmlap a fényképezőgép tárában elektronikus vezérléssel mozdul felvételtől felvételre;
- c) a fényképezőgépek felvételszámláló szerkezete is van, úgyhogy a lap teljes megtöltését már a felvételkor ellenőrizni lehet.

A felvevő és előhívó részleg részére a DB külön helyiségeket bocsátott rendelkezésre, a megfelelő technikai felszereltséggel (elsötétítők, villamos csatlakozások, meleg és hidegvízbekeötés, lefolyók).

Maga a filmrevétel azután tábláról táblára történt. A nagyalakú, betűrendes lapokat 390 táblán helyezték el (táblánként 779 lap), a nemzetközi méretű cédulák 294 táblán fértek el (táblánként 1 763 címléírás). Minden mikrofilmlapon egy felvétel az ellenőrző lapról/céduláról történik a filmélesség ellenőrzése végett. A mikrofilmlap fejrészét a filmezés befejezése és a teljesség ellenőrzése után készítik el, vagyis ráviszik az alapfelvételekre a katalógus ezen részéhez tartozó rendszavakat (pl. a 158. lapon: "Caffes-Calderari). Ezt a munkát egy külön címező fényképezőgép végzi.

A fentiekhez röviden vázolt technikai folyamatoknak az eredménye az a lap-szedés, ami a sokszorosítás előfeltétele. Megoldható róla mind a Diazo- mind pedig az ezüst-halogenit sokszorosítás, a megörzés vagy a használat követelményeinek megfelelően.

Míg a DB eredeti katalógusa majdnem 400 m²-nyi alapterületet igényel és kb. 15 000 kg súlyt képvisel, a mikrofilm-kiadás mind ezüst, mind Diazo változata legfeljebb 20 kg-ot fog nyomni és belefér bármely íróasztalba. A katalógust közönséges mikrofilmlap-olvasókészülékkel (1:42, illetve 1:48 kicsinyítéshez) lehet használni. A katalógus 3000 – 4000 mikrofilmlapjában eligazodni természetesen még a könyvtárhasználatban iskolázott olvasó számára is meglehetősen munka, amelyet ugyan el lehet manuálisan is végezni, de a keresés hagyományos módon zajlik le. A kiadó azt a célt tűzte maga elé, hogy kifejlesszen egy intelligens hozzáférési rendszert az ilyen nagy terjedelmű mikrofilmlapállományokhoz. Arról volt szó, hogy a mikrofilmlapkiadásnak eredményesen össze kellett hangolnia, az eddig különálló műszaki tartományokat, nevezetesen az elektronikus eszközöket és az optikai tárolást.

A mikrofilmlapnak, mint a tárolás közegének és az elektronikus adatfeldolgozásnak, mint kereső módszernek összekötésével a mikrofilm-használat eddigi hátrányait meg lehet szüntetni és az alkalmazást lényegesen tökéletesíteni. Így, a régi állomány mikrofilmlap-katalógusát egy számítógépes mutatóval lehet használni. (Tudomásunk szerint első esetben a világon. A DB, a nyugat-berlini Klein filmezési vállalat és mindenekelőtt az Olms Microform System úttörőnek bizonyult a könyvtárak jövőjébe vezető úton.)

Időközben megtörtént a lipcsei Deutsche Bücherei betűrendes katalógusának a filmre vétele is. Egy új elektronikus fényképezési eljárás alapján a munkát egy év alatt el lehetett végezni. A lefilmezett nemzetközi szabvány méretű katalóguscédulák száma pontosan 6 millió.